

Załącznik Nr 21 do uchwały Nr XLII/273/2021
Rady Miasta Łańcuta
z dnia 8 września 2021 r.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA ŁAŃCUTA

ZAŁĄCZNIK NR 21

do uchwały Nr XXXVI/247/01
Rady Miasta Łańcuta
z dnia 31.10.2001

UWARUNKOWANIA WYNIKAJĄCE ZE STANU FUNKCJONOWANIA ŚRODOWISKA KULTUROWEGO DZIEDZICTWO HISTORYCZNE I KRAJOBRAZ KULTUROWY ŁAŃCUTA

Opracowanie:

Główny projektant studium
mgr inż. arch. Anna RAIŃCZUK

Opracowanie merytoryczne:

dr Jan MALCZEWSKI
mgr Adam POZARYCKI

UWARUNKOWANIA WYNIKAJĄCE ZE STANU I FUNKCJONOWANIA ŚRODOWISKA KULTUROWEGO DZIEDZICTWO HISTORYCZNE I KRAJOBRAZ KULTUROWY ŁAŃCUTA

I. WPROWADZENIE

Łańcut jest miastem wyjątkowym. Decyduje o tym przede wszystkim stopień autentyczności zachowania substancji zabytkowej, która dokumentuje wielowiekowe narastanie i przekształcanie przestrzeni miejskiej i jej otoczenia.

Czynnikiem wyróżniającym Łańcut wśród innych zabytkowych miast są oprócz wspaniałego zespołu parkowo – zamkowego układy zabytkowe kilku zespołów zieleni, wśród których na szczególną uwagę zasługuje układ alejowy.

To zespolenie krajobrazu naturalnego i architektury uzasadnia rozpatrywanie całości problemu jako krajobrazu kulturowego.

II. STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE

Na terenie Łańcuta znajduje się **obecnie 21 stanowisk archeologicznych**, a ich chronologia wskazuje wyraźnie na ciągłość osadnictwa od czasów paleolitu i mezolitu do średniowiecza. Jednym z ważniejszych stanowisk archeologicznych jest stanowisko nr 3 z okresu wczesnego neolitu (fala pierwszych rolników). Na stanowisku tym prowadzono w latach 1982-1990 prace wykopaliskowe, w trakcie których odkryto najstarsze na terenie Łańcuta ślady domostw, obiektów gospodarczych i mnóstwo materiału ceramicznego i krzemienno-

Najstarszy horyzont osadniczy na terenie miasta wyznacza stanowisko wielokulturowe nr 3 w Łańcutie, tzw. Księżę Górki, na którym stwierdzono relikty kultury ceramiki wstęgowej rytej (4300-4000 p.n.e.). Prowadzone tu wielosezonowe badania ratownicze (A. Gruszczyńska 1982-1990) pozwoliły stwierdzić na tym stanowisku istnienie także reliktyw osady (ślady domostw, obiektów gospodarczych oraz materiał ceramiczny i krzemienno-) z okresu kultury grupy malickiej cyklu lendzielsko-polgarskiego (3800-3500 p.n.e.). Osada ta stanowiła prawdopodobnie bezpośrednią kontynuację osady z poprzedniego okresu, tj. osady kultury ceramiki wstęgowej rytej i dość wyraźnie można domyślać się związków między tymi obydwoma kulturami. Obok tego stanowiska stwierdzono osadę (stanowisko nr 10) z okresu kultury grupy rzeszowskiej cyklu lendzielsko-polgarskiego (3500-3200 p.n.e.), co świadczyłoby o ciągłości osadnictwa w okresie prahistorycznym w pobliżu „Księżych Górek”. Następne stanowiska archeologiczne z okresu neolitu, jak np. stanowisko nr 5, gdzie znaleziono toporek kamienny z okresu neolitu, czy też

stanowisko nr 15, a zwłaszcza nr 21, są słabo przebadane, ale wstępne rozeznanie sugeruje ich pochodzenie z okresu 3200-200 p.n.e.

Nieco lepiej reprezentowane są na terenie Łańcuta stanowiska archeologiczne z okresu przebywania na tym obszarze ludności reprezentującej kulturę grupy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1300-400/300 p.n.e.) w postaci punktów osadniczych i śladów tegoż osadnictwa. Kulturę przeworską (II/I w. p.n.e.-V/VI w. n.e.) reprezentują stanowiska nr 17 i 18. Są to punkty osadnicze i ślady osadnictwa wskazujące również na wyraźną obecność na tym terenie kultur z okresu wpływów rzymskich. Uzupełnienia naszą wiedzę o prahistorii także nieco wcześniejsze od wyżej wymienionych stanowisko nr 16 z wcześniejszej epoki brązu. Należy zwrócić również uwagę na domniemany gródek strażniczy oraz wzgórze, na którym stał zamek Pileckich i Stadnickich.

Stosunkowo mało jest na razie odkrytych i udokumentowanych stanowisk archeologicznych z obszaru miasta lokacyjnego dotyczących okresu jego powstania i pierwszych dwóch wieków jego funkcjonowania. I tak np. w 1957 roku, w trakcie prac w rejonie rynku i Placu Sobieskiego, natrafiono na znacznej głębokości na pozostałości spichlerza oraz studni z pnia drzewa, a w 1960 roku w trakcie wykonywania kanalizacji na ulicy Kościuszki, nieopodal wejścia do zamku, na głębokości około 1,5 m, na pozostałości po średniowiecznej drodze wyznaczonej okraglakami. Oprócz tego natrafiono na tunele, piwnice i inne mury o nowożytnej już genezie. Także przy ulicy Grunwaldzkiej (od strony ul. Kościuszki) na głębokości 1,50-2,0 m natrafiono na belki drewniane (także wbite pionowo), które mogły być pozostałością po ziemno-drewnianych umocnieniach obronnych Łańcuta.

Miasto było również znaczącym ośrodkiem rzemieślniczym i handlowym w okresie nowożytnym (XVI-XVII w.), co znajduje potwierdzenie w znaleziskach ceramiki półmajolikowej z końca XVI i I połowy XVIII wieku. Ceramika ta przypomina podobną ceramikę z Rzeszowa, lecz charakteryzuje się inną skalą barw, co świadczy o odrębności tych ośrodków.

III. WARTOŚCI PRZESTRZENNO-KRAJOBRAZOWE ORAZ STAN ZACHOWANIA ELEMENTÓW UKŁADU PRZESTRZENNEGO, ZABYTKOWEJ ZABUDOWY

Współczesny Łańcut posiada złożoną strukturę przestrzenną, ponieważ składa się z kilku samodzielnych niegdyś jednostek osadniczych, które po włączeniu w granice administracyjne miasta zostały uzupełnione nowymi elementami przestrzennymi rozwijającego się organizmu miejskiego, co spowodowało w dużym stopniu zatarcie tych granic.

Stopień ich integracji, jak też zachowania ich historycznego charakteru jest bardzo zróżnicowany. Przedlokacyjna historia osadnictwa na terenie obecnego Łańcuta jest nadal wyraźnie czytelna w jego przestrzeni i dotyczy to zarówno jego części składowych kształtowanych w długotrwałym procesie inwestycyjnym przez człowieka, jak też elementów krajobrazu naturalnego, których obecny kształt jest przede wszystkim wynikiem działalności rzeki Wisłok.

Tak działalność człowieka, jak też sił przyrody, w przypadku Łańcuta są ze sobą ściśle powiązane. Jeszcze obecnie część z nich tworzy odrębne i wyraźne odróżniające się w otoczeniu jednostki przestrzenno-krajobrazowe o nietypowym dla

tej części Małopolski charakterze. Współczesny Łańcut jest nietypową syntezą form krajobrazu naturalnego wytworzonych przez przyrodę i w dużym stopniu integrujących go z bogato reprezentowaną architekturą dużych zespołów zieleni, które powstały w wyniku rozwiniętej prowadzonej planowo i rozwiniętej tu na szeroką skalę działalności człowieka.

Analiza przemian przestrzennych w Łańcucie w jego historycznym rozwoju pozwoliła prześledzić procesy przeplatania się, niszczenia zastanych i tworzenia w ich miejsce nowych form kulturowo-krajobrazowych. W pierwszych wiekach dziejów miasta procesy te przebiegały zwykle z powodu wojen i klęsk żywiołowych, które często nawiedzały ten obszar, a w następnych głównie w wyniku planowej działalności ludzi tworzących kształt miasta i jego otoczenie. Często brak wiedzy na temat tych wartości, jak też sposobu ich oceny powodował, że podejmowane wówczas niektóre decyzje uznajemy obecnie w sposób bezsporny za błędne. Miały one miejsce na różnych etapach rozwoju miasta, ale największe ich nasilenie miało miejsce w okresie powojennym i one to w dużym stopniu niekorzystnie wpłynęły na obecny kształt miasta. Oceniając istniejący stan zagospodarowania miasta śmiało możemy stwierdzić, że część z nich ma charakter nieodwracalny, ponieważ ze względu na koszty możemy je w chwili obecnej tylko nieznacznie skorygować. Uwaga ta dotyczy zwłaszcza wprowadzenia na obszar miasta lokacyjnego i jego obrzeży typowej blokowej zabudowy mieszkaniowej i równie dysharmonizujących z zabytkowym otoczeniem pawilonów usługowych oraz takich obiektów jak biblioteka i Dom Kultury (na terenie ogrodu angielskiego).

Analiza obecnie zachowanego rozplanowania i zabudowy w konfrontacji z kartografią i ikonografią historyczną pozwala wyodrębnić w strukturze przestrzennej Łańcuta historyczne zespoły o różnym stopniu zachowania zabytkowych wartości architektoniczno-urbanistycznych.

Najważniejsze z nich to: miasto lokacyjne z rynkiem i ukształtowanym ostatecznie po pożarze miasta w 1820 roku Placem Sobieskiego, pierwotnie rynkiem Starego Miasta oraz na wschód od niego sprzężony z nim od I połowy XVII wieku nowożytny zamek.

Zespół miasta lokacyjnego w Łańcucie stanowi jeden z zasadniczych ośrodków założenia urbanistycznego rozwijającego się od XIV wieku, który w trakcie planowego rozwoju tegoż aż po niezbyt zorganizowaną żywiołową rozbudowę XIX-wieczną utrzymuje swój odrębny charakter oraz wysokie walory historyczne, artystyczne i społeczne.

Centrum jego stanowi rynek, o kształcie zbliżonym do trapezu, z czterema nietypowymi wlotami ulicznymi: 1. od południowego wschodu ulica Kościuszki (równolegle do osi z zamkiem), 2. od południa ulica Królowej Elżbiety (obecna droga do Rzeszowa), 3. od zachodu (obecna ulica Słowackiego), 4. od północy (ulica Dominikańska). Przedłużenie pierzei wschodniej stanowi ulica Farna, którą zamyka murowany kościół farny z wieżą. Północno-zachodni narożnik rynku zajmują zabudowania konwentu poddominikańskiego. Dookoła rynku zachowało się w dużym stopniu pierwotne rozplanowanie sieci ulicznej i bloków zabudowy.

Jego główne wartości chronione obejmują zachowany układ funkcjonalno-przestrzenny wraz ze znaczną ilością substancji zabytkowej w postaci pozytywnych

dominant architektonicznych (kościół farny z wieżą, budynek kasyna urzędniczego, synagoga) oraz zespołu kamienic mieszczańskich.

Stan zachowania zespołu miasta lokacyjnego, na obszarze którego znajdują się elementy architektoniczne i inne dokumentujące cały proces jego historycznego rozwoju - od powstania do współczesności - jest mocno zróżnicowany.

Powodem tego stanu rzeczy jest przede wszystkim wprowadzona w okresie powojennym nowa zabudowa do pierzei przyrynkowych i wewnątrz ulicznych w jego bezpośrednim otoczeniu. Brak jest rozebranego jeszcze w 1914 roku ratusza, który zajmował miejsce w centralnej części placu rynkowego.

Po otaczających miasto głównie ziemno-drewnianych fortyfikacjach, które powstały w okresie lokacji, a w następnych wiekach były modernizowane - pozostały relikty w postaci skarp, głównie w północnej i zachodniej części obszaru miasta lokacyjnego przy ulicach Podwale, Kilińskiego, Wałowej oraz dookoła kościoła farnego i wschodniej stronie ulicy Farnej, a także Jagiellońskiej.

Od południowego zachodu i zachodu - aż do stawu browarnego nad potokiem Mikośka rozciągała się powstała pod koniec XVII wieku dzielnica rzemieślnicza, która od początku usytuowana była poza wałami miejskimi. Zajmowali ją głównie tkacze, którzy nad pobiiskim potokiem biichowali swoje płótna. Do dzisiaj zachowało się pierwotne rozplanowanie tej „dzielniczy” - czytelne najlepiej zwłaszcza na odcinku ulicy Tkackiej. Na odcinku obecnej ulicy Cetnarskiego zostało ono w dużym stopniu unieczystnione w wyniku wtórnych podziałów pierwotnych działek i wprowadzenia na nią zabudowy od strony miasta.

Od północy do obszaru miasta lokacyjnego przylega dawne wzgórze zamkowe (zamku Pileckich i Stadnickich), gdzie również dobrze czytelne są pozostałości po jego ziemnych fortyfikacjach w postaci stosunkowo wysokich jeszcze skarp. Na reliktach zburzonego doszczętnie w 1622 roku zamku Stadnickich stoi kompleks budynków (głównie z XIX wieku) związanych z łańcucką farą.

Dalej w kierunku północnym od pierwszego wzgórza zamkowego znajdują się relikty domniemanego wczesnośredniowiecznego grodziska.

Od wschodu do miasta lokacyjnego przylega nowożytny zespół parkowo-zamkowy Lubomirskich i Potockich, który stanowi unikalną wartość kulturową na światową skalę i w bardzo dużym stopniu stanowi o randze zabytkowego zespołu Łańcuta, z którym jest nierozzerwalnie związany. Zespół zamkowy od I połowy XVII wieku sprzężony został z miastem osią komunikacyjną i widokową, która pomimo zakłóceń spowodowanych zabudowaniem jej częściowo budynkiem kasyna urzędniczego, nadal jest dość dobrze czytelna.

Od południowego zachodu do zespołu zamkowo-parkowego przylega zespół dawnego folwarku „Na Górnem”, który obecnie ze względu na pełnione funkcje został podzielony na cztery części. Najdalej usytuowaną od zespołu zamkowo-parkowego częścią składową tego folwarku są położone w sąsiedztwie stawów budynki: 1. dawnego magazynu, a potem Wytwórni Likierów i Rossolisów 2. budynek administracyjny Wytwórni.

W kierunku północnym od miasta lokacyjnego zachowały się relikty dawnego folwarku „Na Dolnem”. Na jego terenie zachowało się znacznie mniej zabytkowych obiektów (w stosunku do stanu pierwotnego). Zaniedbany w końcu XIX wieku, rozbudowany i przebudowany został dla celów przemysłowych już w połowie XIX

wieku oraz w latach 20-tych XX wieku. Po dawnym ogrodzie włoskim zachował się praktycznie tylko staw. Zachowane do dziś budynki dawnego zespołu to:

- dawny Komisariat Dóbr Łańcuckich - klasycystyczny budynek wzniesiony według projektu L. Bogochwalskiego w latach 1833-1835, wielokrotnie remontowany,
- zabudowania dawnej cukrowni, których wielokrotne przebudowy spowodowały zatarcie pierwotnych cech stylowych (obecnie Zakłady Spirytusowe „Polmos”).

Zachował się również, prowadzący prawdopodobnie do dawnego Ogrodu Włoskiego, barokowy XVIII-wieczny most przerzucony przez strumień Mikośka.

Na terenie byłego folwarku „Na Dolnem” stoi obecnie niewielki dworek wzniesiony w końcu XIX wieku dla zarządcy dóbr hrabiego Potockiego tzw. „Trześnik”.

Poza wymienionymi wyżej historycznymi zespołami zabudowy związanymi z miastem i zamkiem występują jeszcze inne posiadające godne uwagi wartości zabytkowe.

Na szczególną uwagę wśród nich zasługuje zachowany duży fragment układu przestrzennego dawnej wsi określanej później nazwą Przedmieście. Na części gruntów tej wsi około połowy XIV wieku rozplanowano lokacyjne miasto Łańcut. Na jej obszarze szczególną uwagę zwraca na siebie dobrze czytelny jeszcze w terenie układ planu tej wsi powstałej przed lokacją miasta.

Uwagę zwracają na siebie także charakterystyczne dla Łańcuta zespoły zabudowy zlokalizowane przy ulicach Żardeckiego i Sokoła, o charakterystycznym dla przedmieść Łańcuta klimacie.

Na gruntach wsi Przedmieście w końcu XIX wieku i na początku wieku XX powstały C.K. koszary kawalerii obrony krajowej, które w okresie międzywojennym zajmował 10 Pułk Ułanów Rzeczypospolitej Polskiej, wchodzący później w skład X Brygady Kawalerii Przeciwpancernej generała S. Maczka. Do chwili obecnej zachował się dobrze układ przestrzenny tych koszar, związanych emocjonalnie z najnowszą historią miasta i jej mieszkańcami.

Natomiast na obrzeżach miasta zachowały się dwie ważne enklawy zabudowy o lokalnych wartościach kulturowych, tj. zespół zabudowy przy ulicy Mościckiego ukształtowany na przełomie XIX i XX wieku i uzupełniony zabudową w okresie międzywojennym oraz zespół zabudowy przy ulicy Daszyńskiego z okresu międzywojennego.

Na uwagę w granicach administracyjnych Łańcuta zasługuje także kilka dawnych założeń wodnych. Część z nich uległa prawie całkowitemu zanikowi (np. Zwierzyniec), a niektóre częściowej destrukcji, jak np. stawy przy Likierni, czy też jeden ze stawów browarnych. Znacznym przekształceniom uległa sieć rzeczki Mikośka i strumieni w innych częściach miasta. Dobrze są natomiast zachowane duże fragmenty dawnych koryt Wisłoka. Szczególnie wydają się być zagrożone zachowane jeszcze fragmenty z najstarszego okresu jego przebiegu w okolicach terenów kolejowych, gdyż rzadko są one dostrzegane jako wartość kulturowa.

Wszystkie wymienione wyżej zespoły zabudowy połączone są między sobą siecią historycznych ulic i dróg. Większość z nich nie jest objęta ochroną konserwatorską, gdyż jest położona poza strefami ochrony konserwatorskiej.

Na szczególną uwagę w granicach administracyjnych Łańcuta zasługują zachowane zespoły zieleni lub ich fragmenty, zabytkowe aleje oraz usytuowany w centrum park zamkowy.

Obecny park zamkowy w Łańcucie składa się z kilku części zróżnicowanych okresem powstania i pod względem wykształconej struktury przestrzennej. Są to:

- park wewnętrzny w obrębie fortyfikacji bastionowych z występującymi nielicznymi elementami ogrodu z II połowy XVIII wieku i dominującymi cechami układu ukształtowanego na przełomie XIX i XX stulecia - uzupełnionego formami historyzującymi ogrodu romantycznego i neobarokowego włoskiego oraz elementy z okresu międzywojennego i nowymi powojennymi,
- park zewnętrzny w otoczeniu fortyfikacji z Zameczkiem Romantycznym i Ujeżdżalnią obejmujący najstarszą aleję lipową obiegającą gwiazdźście układ fortyfikacyjny oraz kilkakrotnie przekształcany otaczający go ogród,
- park zewnętrzny wschodni przyległy od wschodu do starej alei lipowej łączącej Zameczek z Ujeżdżalnią. Ukształtowany został na przełomie XIX i XX wieku jako krajobrazowy, jednorodny w formie przestrzennej.

Teren w sąsiedztwie Stajni Cugowych i Powozowni jest dobrze zachowany dawny gazon -maneż obsadzony starymi głogami (kuliście strzyżonymi), przy nim trójkątne aneksy tworzące wraz z nim geometryczne zielone założenie. Całość wraz z budynkami zamknięta jest w dookołnym objęciu przez drogę dojazdową. W kompleksie tym zachowany jest stary drzewostan parkowy, urozmaicony nasadzeniami niższego piętra krzewów (żywopłoty tworzące barwne zgrupowania zieleni), pomnikowe okazy jesionów, kasztanowce, klony, czerwone buki i graby.

Zachodnia część Ogrodów na Górnem, będąca obecnie w użytkowaniu Szpitala Rejonowego w Łańcucie, pomimo znaczącej destrukcji układu spowodowanej powojennymi pracami budowlanymi zachowała częściowo drzewostan, w którym występują przedstawiciele najstarszych drzew w parku: kasztanowce zaznaczające trasę starej alei parkowej, lipy i klony wzdłuż dawnego gościńca pruchnickiego (obecna ulica 3-go Maja), w głębi parku okazy pomnikowe - dąb szypułkowy, jawor i jesion. Występują tu również ślady opisanych w części I Studium przydomowych ogrodów użytkowo-ozdobnych z I ćwierci XX wieku.

W południowej części Folwarku na Górnem, w okolicy dawnego Magazynu Rossolisów i Likierów i Domu Administracyjnego, pomimo wchłonięcia części terenu i zagospodarowania przez gospodarstwo ogrodnicze zachowały się cenne elementy dawnego układu zieleni w postaci dwóch stawów i wysokiej zieleni (starodrzew).

Z dawnego zespołu zieleni Ogrodów na Dolnem (zlikwidowanych w dużej części już w II połowie XIX wieku) oraz przylegających do dawnego folwarku zachowały się relikty w postaci: Bażantarni - obecnie las komunalny, fragmentu dawnego Zwierzyńca - obecnie las komunalny „Dębnik” wraz z polem przylegającym od północy do torów kolejowych, które służyło Potockim do gry w polo oraz relikty dawnego zespołu alei łączących zamek z Bażantarnią, Ogrodem Włoskim i Zwierzyńcem i innymi częściami miasta, które spełniają obecnie rolę ulic i nadal stanowią zespół o dużych walorach krajobrazowych i rekreacyjnych.

Obecnie w skład zespołu alei wchodzi:

- aleja dębowa częściowo podsadzana żywopłotem - obecna ulica Ogrodowa,
- pojedyncze drzewa stanowiące pozostałość po dawnej alei jesionowej podsadzanej żywopłotem z głogu - obecna ulica Bema,
- aleja jesionowa podsadzana żywopłotem - obecna ulica Orzeszkowej,

- szczytkowo zachowana aleja jesionowa podsadzana na niektórych odcinkach żywopłotem z suchodrzewu - obecna ulica Kazimierza Wielkiego,
- dwie aleje składające się z różnych gatunków drzew z przewagą jesionu przy obecnych ulicach Sowińskiego i Kopernika,
- aleja lipowa podsadzana żywopłotem grabowym - obecna ulica Reja,
- pozostałości alei lipowej (głównie nowe nasadzenia) i jeden kasztanowiec na ulicy Zielonej (skreślona z rejestru),
- aleja dębowa we fragmentach podsadzana żywopłotem - obecna ulica Krasińskiego,
- dwie aleje grabowe z kilkoma kasztanowcami - obecne ulice: Partyzantów i Piekarska,
- aleja z różnych gatunków drzew (przewaga lipy) - obecna ulica Sikorskiego,
- aleja kasztanowa podsadzana żywopłotem z głogu - obecna ulica Kasprowicza,
- pozostałości alei topolowej na obecnej ulicy Składowej,
- fragmenty alei lipowej (głównie nowe nasadzenia z lat 60-tych) przy ulicy Kochanowskiego,
- fragmenty alei kasztanowej nasadzonej specjalnie dla koni prowadzącej z koszar do odkrytej ujeżdżalni usytuowanej niegdyś po drugiej stronie obecnej ulicy Armii Krajowej.

Aleje te stanowią dość istotną wartość kulturową w jego krajobrazie ze względu na swoją skalę w stosunku do skali miasta lokacyjnego i jego obrzeży. Ich układ wraz z parkiem przyzamkowym i lasem bażantarnia charakteryzuje się przenikaniem tego rozczłonkowanego bloku zieleni, usytuowanego po wschodniej stronie miasta (jest to zieleń komponowana i naturalna) - z układem zabudowy mieszkalnej, której rdzeń stanowi zespół zabudowy położony na obszarze miasta lokacyjnego i zespołu zamkowego wraz z zespołem folwarku „Górnego”. Zwłaszcza zwarta zabudowa Starego Miasta w dużym stopniu rozprasza się spływając zgodnie z ukształtowaniem terenu w kierunku północno-wschodnim. Panorama obszaru miasta lokacyjnego i jego obrzeży z Księżych Górek, położonych po drugiej stronie potoku Mikośka, posiada charakterystyczne dominanty, takie jak: kościół, zabudowa dawnego wzgórza zamkowego, zespół pałacowo-parkowy, gmach sądu i wieża kasyna urzędniczego. Elementy te dominują na przemian we wszystkich widokach z tej strony na wzgórze miasta lokacyjnego i jego sąsiedztwo. Dominują one także w innych widokach.

Istotnym elementem przestrzennym, ze względu na towarzyszącą im wysoką zieleni i usytuowanie, są położone na obszarze miasta cmentarze i kirkuty.

Do dziś zachowane są założenia willowo-ogrodowe. Zabudowa willowa, przemieszana z zielenią ogrodów i przechodząca na obrzeżach miasta w okalające go pola nadal stanowi zespoły o znacznych walorach widokowych. Najcenniejszym tego typu zespołem zieleni jest opisany powyżej park „Reichardówka”. Pomimo znacznego zniszczenia założenia po 1975 roku (wybudowanie przedszkola, rozparcelowanie pomiędzy kilku użytkowników, zaniedbanie i zacieranie się kompozycji ogródków geometrycznych) park ten jest niezwykle cennym komponentem wchodzącym w skład systemu zieleni wysokiej miasta. Reichardówka łączyła się niegdyś swą południową granicą z północno-zachodnią częścią dawnego

ogrodu dominikańskiego: jej północny fragment wiązał się, podobnie jak dziś, z wierzbowo-olszowymi zadrzewieniami nad Mikošką. Obecnie, kiedy ogród dominikański już nie istnieje, utrzymanie tego zabytkowego parku wydaje się niezwykle istotne.

IV. CHARAKTERYSTYKA ISTNIEJĄCEJ ZABUDOWY

1. Zabudowa mieszczańska

Kamienice w rynku

Pierwotna zabudowa mieszczańska w Łańcucie, zapewne do początków XVII wieku, była zdecydowanie drewniana. Główne jej zgrupowanie znajdowało się w rynku. W chwili obecnej relikty jej są trudne do stwierdzenia, nawet na podstawie badań archeologicznych, gdyż prawdopodobnie już w XVI wieku, po kolejnych pożarach miasta, nowa zabudowa została podpiwniczona. Można przyjąć, że zabudowa ta kształtowała się tradycyjnie na działce budowlanej wytyczonej jeszcze w średniowieczu, gdyż rozważania nad rozplanowaniem bloków przyrynkowych wykazały, że z całą pewnością można mówić o średniowiecznym układzie urbanistycznym. Wiąże się więc z tym ciągłość zabudowy przyrynkowej - datującej się od kilkudziesięciu lat po lokacji miasta.

Wstępna analiza materiałów kartograficznych i próba analizy szerokości działki metodą mierniczą wykazały, że w Łańcucie zachodził proces jej podziału. Najbardziej czytelny jest on w pierzei północnej.

Trudności w dokonaniu dokładniejszej charakterystyki średniowiecznej zabudowy polegają na tym, że przez długi okres podlegała ona zniszczeniom na skutek pożarów. Ze względu na to, że była ona głównie drewniana, trudno jest ustalić, w jakim charakterze była ona wznoszona w trakcie kolejnych odbudów, niezależnie od tego, jak ona wyglądała w XIV wieku.

Dokonujący analizy tej zabudowy w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej Maurycy Horn stwierdza, że w końcu XVI i na początku XVII wieku była ona w zdecydowanej większości drewniana. W Łańcucie daje się zauważyć pewne nasilenie ruchu budowlanego w II ćwierci XVII wieku, kiedy to miasto znalazło się w posiadaniu Lubomirskich. Nie natrafiono jednak w aktach na określenie „kamienica”, co nie wyklucza, że już w XVII wieku mogły zacząć powstawać w Łańcucie domy murowane.

Zabudowa ta prawdopodobnie od końca XVII wieku była zwarta, z wyjątkiem rozdzielających ją w kilku miejscach miedzuchów, które najprawdopodobniej znikają w całości już w I połowie XVIII wieku, o czym świadczą mury sąsiedzkie przy jednoczesnym budowaniu domów na sąsiadujących z sobą działkach. Potwierdza ten stan rzeczy także plan miasta z 1759 roku.

Duża część zabudowy przyrynkowej w XVIII wieku ukształtowała się jako murowana. Dzięki temu nawet wielki pożar miasta z 1820 roku nie zmienił układu planistycznego zabudowy przyrynkowej.

Jak wynika z analizy zachowanej zabudowy, najstarszymi jej elementami są murowane z kamienia i cegły piwnice.

W większości kamienic łańcuckiego rynku zachowane rzuty i układ w partii pierwszej kondygnacji potwierdzają w dużej części ich XVIII-wieczne pochodzenie.

Już po wielkim pożarze miasta z 1820 roku uległy zniszczeniom podcienia, które wówczas chyba były w większości drewniane.

Pierwotny układ przestrzenny kamienic (domów murowanych) uległ znacznym zmianom w XIX i na początku XX wieku, kiedy to na szeroką skalę podjęto ich rozbudowę i nadbudowę.

Możemy przypuszczać, że charakter zabudowy przyrynkowej w Łańcucie był zdeterminowany przede wszystkim funkcjami, jakie pełniło miasto. Przeważała w nich funkcja rzemieślniczo - handlowa. Miała ona szczególnie wpływ na partery kamienic rynkowych, zwłaszcza w traktach frontowych. Pomieszczenia frontowe często były dostosowane do sprzedaży towarów.

Zachowane w rynku domy i kamienice są murowane z cegły, otynkowane. Założone są na rzucie prostokąta. Najczęściej są to obiekty piętrowe i podpiwniczone. Wiele z nich posiada sklepione sienie przelotowe na osi oraz klatki schodowe oświetlone z góry świetlikami lub z boku oknem. Izby najczęściej kryte są stropem belkowym. Niektóre posiadają sklepienia. Obiekty te nakryte są dachami dwuspadowymi (naczółkowymi lub trójpółaciowymi). Dachy mansardowe należą do rzadkości w zabudowie przyrynkowej.

Nieliczne kamienice posiadają w partii przyziemia sklepy i pomieszczenia sklepione kolebką z lunetami. Część kamienic jest w chwili obecnej gruntownie przebudowana.

Z zabudowy przyrynkowej na uwagę zasługuje jeszcze zlokalizowany przy ulicy Farnej dom (klasztor) sióstr Boromeuszek, który mógł powstać w I połowie XVIII wieku. Później został przebudowany. Jest to obiekt murowany z cegły, otynkowany. Założony jest na rzucie prostokąta. Pierwotnie był parterowy, a po nadbudowie w XIX wieku piętrowy. Posiada dwa trakty z sienią na osi krytą stropem belkowym. Po bokach znajdują się dwie izby. Część tylną przebudowano na mieszkania. Pod wschodnią częścią budynku znajdują się piwnice. Bryła jego nakryta jest dachem trójpółaciowym.

Wille i domy w ogrodach

Swoisty charakter obrzeżom miasta lokacyjnego a także przedmieściom nadają wybudowane tam w końcu XIX i na początku XX wieku wille i domy w ogrodach, których właścicielami była najczęściej ówczesna elita Łańcuta, składająca się z urzędników Ordynacji, urzędników państwowych, nauczycieli, oficerów garnizonu, lekarzy i bogatszych świątliwych mieszczan, których potrzeby wyrastały ponad przeciętny poziom mieszkańców miasta, a ich ambicją stało się posiadanie reprezentacyjnej siedziby w „cieniu zamku”.

Przy ich tworzeniu korzystano z wiedeńskich wydawnictw katalogowych oraz z ogólnie przyjętego wówczas eklektycznego naśladownictwa stylów minionych epok. W Łańcucie tego okresu modny był, podobnie jak w całej Galicji, tzw. „styl kurortowy”.

Ponieważ wszystkie te obiekty zostały omówione już w katalogu zabytków i rozdziale zatytułowanym „Wille i domy w ogrodach” w tekście Studium, w tym miejscu wzmiankowane są tylko najważniejsze.

Na szczególną uwagę zasługują dwie wille Reicharda (ojca) - dyrektora lasów Ordynacji, tj. pochodząca z 1895 roku usytuowana przy ulicy Piłsudskiego 11, o malowniczo ukształtowanej bryle, ze stanowiącą dominantę w otoczeniu wieżyczką, oraz tzw. „Mała Reichardówka” (usytuowana przy ulicy Sienkiewicza 5), którą wybudowano w latach 1907-08 dla Filipa Kahane. Obydwa obiekty posiadały na swoim zapleczu duże ogrody, których relikty zachowały się do chwili obecnej. Drugi z tych obiektów powstał poprzez dobudowę do drewnianego domku dwóch bocznych murowanych skrzydeł z mansardowymi dachami i łącznika wieńczącego monumentalne schody na osi środkowej (po przebudowie).

Na uwagę zasługują także inne wille, jak np. usytuowana przy ulicy Danielewicza 21, zwana „Róża”, którą wzniesiono w latach 1905-08 wg projektu Stanisława Cetnarskiego. Jest to budynek eklektyczny z przewagą elementów neogotyckich, częściowo oblicowany klinkierem, usytuowany na planie litery „L”, parterowy z piętrowymi ryzalitami i wieżą.

Przy ulicy Dominikańskiej 17 stoi zbudowana w latach 1908-10 wg projektu Franciszka Ksawerego Łęcznarowicza parterowa eklektyczna willa z częściowo mieszkalnym poddaszem i dwukondygnacyjną wieżą dostawioną skośnie do naroża, zwieńczoną ostrostupowym hełmem. Od frontu obiekt ten ozdobiony jest drewnianą werandą.

Przy ulicy Grunwaldzkiej 7 zwraca na siebie uwagę willa „Zacisze”, którą zbudowano w 1907 roku dla radcy sądu powiatowego Skrobotowicza wg projektu Stanisława Cetnarskiego. Jest to budynek parterowy, osadzony na wysokim podpiwniczeniu, posiada mieszkalne poddasze. Nad jego półkoliście zamkniętymi oknami znajduje się dekoracja sztukatorska z girland kwiatowych. W jego narożniku zwraca na siebie uwagę otwarta półkoliście loggia zamknięta arkadami.

Natomiast przy ulicy Grunwaldzkiej 51 usytuowana jest w przylegającym do niej ogrodzie parterowa willa o ukształtowanej trójosiowo elewacji frontowej z mieszkalnym poddaszem. W elewacji tej ryzalit przepruty jest koszową arkadą, ujęty lizenami dekorowanymi sztukatorskimi popiersiami Mickiewicza i Słowackiego. Autorem projektu tego budynku powstałego w 1910 roku dla rodziny Pelców był Tomasz Pelc.

Przy ulicy Kraszewskiego 14 stoi natomiast wzniesiona w 1912 roku wg projektu Władysława Pelca secesyjna willa z elementami tzw. stylu szwajcarskiego. Jest to obiekt dwupiętrowy z wieżą w narożu, w której balkon podtrzymywany jest przez kariatydy.

Przy obecnej ulicy Piłsudskiego 31 wzniesiono w 1914 roku eklektyczną willę „Luna”. Jest to obiekt parterowy z mieszkalnym poddaszem, o dwutraktowym układzie wnętrza. Siedmioosiowa elewacja frontowa posiada trójosiowy piętrowy ryzalit. W partii przyziemia elewacja ozdobiona jest pilastrami. Okna ozdobione są uszatymi obramieniami. Nakryta jest natomiast dachem z naczółkami.

Obiektów zasługujących na miano willi jest w Łańcucie stosunkowo dużo. Są one zwykle zbudowane z cegły, ale także trafiają się drewniane, eklektyczne, na ogół z przewagą cech stylowych renesansu i baroku francuskiego. Posiadają skomplikowane plany i wielocłonowe, zryzaltowane bryły, często z wieżami w narożach, lub symetryczne, parterowe z piętrowymi ryzalitami środkowymi.

Zabudowa drewniana

W bocznych ulicach i na obrzeżu miasta lokacyjnego znajduje się liczna zabudowa drewniana. Są to obiekty wolnostojące. Konstrukcja tych budynków jest zrębowa, z węglami na jaskółczy ogon z nieznacznie wystającymi ostatkami.

Prawie wszystkie budynki są założone na rzucie prostokąta, parterowe, nakryte czterospadowymi lub dwuspadowymi dachami. Zdecydowana większość dachów z okresu międzywojennego posiada naczółki.

Część z tych budynków jest obecnie pokryta dachówką cementową lub ceramiczną, a większość blachą. Pierwotnie starsze z nich były pokryte gontem lub nawet słomą.

Wejście do nich prowadzi najczęściej przez dobudowane ganki. Starsze są zwykle dwuizbowe, natomiast budowane tuż przed wybuchem I wojny światowej, a zwłaszcza w okresie międzywojennym, są czteroizbowe z sienią na osi oraz dwutraktowe o stropach belkowanych.

Duża część tych domów wymaga remontów.

2. Budowle sakralne

Pierwszy drewniany kościół parafialny p.w. św. Barbary mógł powstać niedługo po lokacji miasta, ale pierwsza wzmianka źródłowa pochodzi o nim dopiero z 1394 roku. W 1488 roku murowaną farę ufundował ówczesny właściciel miasta Stanisław Pilecki, a w 1549 roku Krzysztof Pilecki przekazał go na zbór kalwiński. W 1608 roku kościół ten spłonął, a następnie został odbudowany przez Stanisława Lubomirskiego w 1628 roku i przekazany katolikom. Po odnowieniu został w 1635 roku konsekrowany i otrzymał wezwanie św. Stanisława.

W 1657 roku został zniszczony podczas „potopu” przez Jerzego Rakoczego. W latach 1661-1691 został odbudowany w stylu barokowym. W 1733 roku również spłonął. Po odbudowie w 1744 roku znowu został konsekrowany.

W latach 1821-1890 parafię prowadzili jezuici. W okresie ich opieki nad kościołem nastąpiła restauracja krypty grobowej w stylu neogotyckim wg projektu Mikołaja Żebrowskiego (1847) oraz remont dachu (1871-72). W latach 1896-1900 kościół wraz z kryptą grobową został gruntownie przebudowany wg projektu Teodora Talowskiego z fundacji Romana Potockiego. Prace budowlane prowadzili wtedy Jan i Stanisław Cetnarscy. Współpracował z nimi architekt lwowski Dionizy Krzyczkowski. Następne remonty kościoła miały miejsce w latach 1938, 1950, 1966-67, 1984-90.

Kościół ten obecnie jest murowany, otynkowany, pseudobazylikowy, trójprzęsłowy, z transeptem o trójbocznie zamkniętych ramionach. Prezbiterium, niższe od nawy głównej, zamknięte jest trójbocznie, a do elewacji zachodniej dobudowana jest wieża. Pod prezbiterium i transeptem znajduje się kaplica i krypty grobowe Potockich.

Korpus główny kościoła nakryty jest dwuspadowym dachem pokrytym blachą. Dach nad wieżą i sygnaturką jest ostrosłupowy z lukarnami, zwieńczony krzyżem. Pokryty jest blachą w łuskę.

Podwyższony teren, na którym usytuowany jest kościół, od strony zachodniej i północnej wzgórza farnego otoczony jest zachowanym z XVII wieku murem

obronnym z kamienia ciosanego i cegły, wzmocnionego skarpami, później otynkowanego. W górnej jego części zachowały się otwory strzelnicze obramione cegłą licówką. Pierwotnie mur otaczał całe wzgórze kościelne z mostem zwodzonym od zachodu. Zmodyfikowany został w latach 1896-1900 na podstawie projektu Teodora Talowskiego. Wtedy właśnie zasypano fosę od południa.

W latach 1972-73 wzmocniono mur zachowując strzelnice od zachodu i północy. Na połączonym mostem ze wzgórzem kościelnym dawnym wzgórzem zamkowym znajduje się kilka obiektów związanych z zespołem kościelnym. Ze względu na ich rolę w panoramie miasta postanowiono poświęcić im nieco miejsca.

W jego południowej części, usytuowana frontem do wzgórza kościelnego, stoi okazała plebania wybudowana w 1842 roku z fundacji Alfreda I Potockiego wg projektu Jana Tokarskiego na fundamentach fragmentu dawnego zamku Pileckich i Stadnickich. Jest to budynek murowany, otynkowany, piętrowy, podpiwniczony, usytuowany na planie prostokąta, nakryty czterospadowym dachem pokrytym blachą. Jego elewacja frontowa (południowa), dziewięcioosiowa, ukształtowana jest symetrycznie. Jej środkową część zajmuje trójosiowy, piętrowy pseudoryzalit z pseudoboniowaniem pasowym i niewielkim portykiem.

W północnej części wzgórza stoi dawna obora folwarku plebańskiego. Jest to obiekt murowany, otynkowany, parterowy, niepodpiwniczony, usytuowany na planie prostokąta. Nakryty jest dwuspadowym dachem pokrytym dachówką ceramiczną zakładkową. Elewacja frontowa południowa, dziesięcioosiowa, posiada rząd dziesięciu otworów, osiem okiennych i dwa drzwiowe.

Obiekt wybudowano w II połowie XIX wieku jako budynek gospodarczy probostwa. Przebudowano go w latach 1980-81 i adaptowano na dom parafialny.

Trzecim budynkiem na wzgórzu zamkowym widzianym w panoramie miasta jest należący do zespołu kościelnego budynek dawnego lamusa pełniący obecnie funkcję garażu. Jest on parterowy, murowany, otynkowany, podpiwniczony, usytuowany na rzucie prostokąta. Nakryto go dwuspadowym dachem pokrytym dachówką ceramiczną zakładkową. Jego elewacja frontowa (pd.) posiada trzy osie, na których znajdują się wymurowane trzy szerokie otwory okienne. Obiekt ten mógł powstać jeszcze na początku XVIII wieku i jest reliktem dawnych zabudowań gospodarczych zamku Stadnickich. W latach 70-tych i 80-tych XX wieku w trakcie remontu gruntownie go przebudowano, dokonując adaptacji na garaże.

Drugim znaczącym obiektem o pierwotnej funkcji sakralnej i o bogatej historii związanej z dziejami miasta jest kościół i klasztor poddominikański.

Pierwotnie stał na jego miejscu kościół drewniany, który powstał po osiedleniu się Dominikanów w Łańcucie, co nastąpiło po 1378 roku. Otrzymał on wtedy wezwanie Błogosławionej Marii Dziewicy. Murowany, jednonawowy kościół powstał w 1491 roku z fundacji Stanisława Pileckiego. W 1586 roku kościół ten został z polecenia Stanisława Stadnickiego przekazany na zbór kalwiński. W 1633 roku kościół ten zostaje odbudowany, stając się trójnawową bazyliką i przekazany przez Stanisława Lubomirskiego ponownie Dominikanom. W trakcie przebudowy został przeorientowany. Po ponownej konsekracji otrzymuje wezwanie św. Piotra i Pawła. Podczas „potopu” zostaje w 1657 roku spalony przez Jerzego Rakoczego. W 1661 roku odbudowę jego sfinansował Jerzy Sebastian Lubomirski. W 1733 roku, w czasie walk między wojskami saskimi i koronnymi o sukcesję tronu,

zostaje spalony. W trakcie restauracji finansowanej przez Teodora Lubomirskiego w 1742 roku otrzymuje nową fasadę i wyposażenie. Następną restaurację, w 1785 roku, sfinansował Stanisław Lubomirski. W jej trakcie uzupełniono wyposażenie a wnętrze pomalował Lucjan Smuglewicz. W 1820 roku, w czasie pożaru miasta, kościół spłonął. Po pożarze został przebudowany przez Austriaków na koszary (wnętrze podzielono na dwie kondygnacje oraz zlikwidowano szczyt na fasadzie). W 1910 roku zaadaptowano kościół i klasztor na szpital wojskowy. W 1966 roku przeprowadzono jego gruntowny remont adaptując go na Dom Wycieczkowy PTTK. Funkcję tę pełni do chwili obecnej.

Istniejący po przebudowach obiekt kościoła jest murowany, otynkowany, usytuowany na planie wydłużonego prostokąta. Wewnątrz jest podzielony wtórnie na dwie kondygnacje (pierwotnie był to kościół typu salowego, zamknięty półkoliście wewnątrz i prostokątnie na zewnątrz), nakryty czterospadowym dachem pokrytym blachą.

Natomiast klasztor miał pierwotnie formę habicula, tj. luźnej zabudowy drewnianej z celami dla zakonników (1378). W 1491 roku z inicjatywy Stanisława Pileckiego od południowej strony kościoła wybudowano prostopadłe drewniany klasztor na podmurówce z kamienia. Podwórze otoczono natomiast wysokim murem z kamienia. Za czasów Stanisława „Ocica” Pileckiego (zm. 1523 r.) klasztor rozbudowano o dwa skrzydła boczne wokół prostokątnego wirydarza. W 1586 roku po odebraniu klasztoru Dominikanom przeznaczono go na noclegownię i skryptorium kalwinów (księgozbiór Dominikanów zniszczono). W 1633 roku Stanisław Lubomirski oddaje odbudowany klasztor Dominikanom. W 1657 roku spalony wraz z kościołem przez wojska Rakoczego. W 1633 roku zostaje odbudowany na koszt Jerzego Sebastiana Lubomirskiego (trzy skrzydła: wsch., pd. i pn.) - piętrowe z wirydarzem pośrodku i krużgankiem wokół niego i od strony kościoła. Fortyfikacje urządzono wg projektu Tylmana z Gamenen. W 1742 roku wraz z kościołem został odrestaurowany na koszt Teodora Lubomirskiego. Po pożarze z 1820 roku został przebudowany (wraz z kościołem) przez Austriaków na koszary wojskowe a następnie szpital. Po II wojnie światowej adaptowano go na potrzeby służby zdrowia. Część administrowana przez PTTK jest przeznaczona na pomieszczenia handlowe.

Obecnie jest to budynek piętrowy, murowany i otynkowany. Usytuowany jest na planie czworoboku o rzucie zbliżonym do kwadratu z wirydarzem pośrodku. Obiekt jest podpiwniczony, półtoratraktowy, nakryty wielospadowym dachem pokrytym eternitem. Jego frontowa elewacja (wsch.) jest siedmioosiowa. Jej środkową część zajmuje jednoosiowy ryzalit pozorny zwieńczony trójkątnym szczytem z okulusem, flankowanym przez zdwojone pilastry.

Na terenie miasta znajduje się jeszcze kilkadziesiąt kaplic, kapliczek, figur i krzyży przydrożnych o bardzo dużej wartości kulturowej. Ze względu na zamieszczenie w części tekstowej oddzielnego rozdziału im poświęconego pominięto tę problematykę w tej części wytycznych konserwatorskich.

3. Zamek

Obecny zamek w Łańcucie w najistotniejszej części bryły wzniesiony został w okresie kształtowania się wczesnobarokowej rezydencji magnackiej w I połowie

XVII wieku. Restaurowany i przekształcony został już w II połowie XVII wieku i w końcu stulecia, zapewne przy udziale Tylmana z Gameren. Z tego XVII-wiecznego założenia zachował się trójkondygnacyjny korpus główny złożony z czterech skrzydeł zgrupowanych wokół prostokątnego dziedzińca, wczesnobarokowe wejście z portalem głównym (1629-1641) wraz z wielką sienią, helmy wież zachodnich (k. XVIII w.) i niektóre elementy dekoracji architektonicznej. Pierwotny układ zachowała też klatka schodowa pn.-wsch. Niewiele przetrwało z pierwotnej dekoracji wnętrz zamkowych; są to przede wszystkim stiuki w sali „Pod Zodiakiem” przypisywane Falconiemu, malowane belki stropowe w sali „Pod stropem” i malowidła w wieży pn.-zach.

Z okresu przebudowy pałacu przez Stanisława Lubomirskiego i jego żonę Izabellę z Czartoryskich w latach 1745-1786 (I etap) i w latach 1791-1816 (II etap) pochodzą przede wszystkim: parterowy trakt przy wewnętrznej elewacji skrzydła pn., pawilon Biblioteki, budynek przy skrzydle pd. mieszczący w II kondygnacji teatr oraz dobudówka mieszcząca na piętrze tzw. później Apartament Chiński i skrzydło dziedzińca gospodarczego mieszczące tzw. Białą Jadalnię. Z zachowanych do dziś wnętrz powstałych w tym okresie wymienić należy przede wszystkim wczesno klasycystyczny Salon Bouchera i Sypialnię Księżnej oraz wnętrza ozdobione malowidłami arabeskowymi i groteskowymi (wiążane z osobą Vincenzo Brenny).

Z okresu kolejnej gruntownej przebudowy całej rezydencji za Romana i Elżbiety Potockich w latach 1889-1914 zachowały się: wystrój elewacji, przelicowanych w tym okresie w stylu neorenesansu i neobaroku francuskiego, wieża Kurza Stopka, skrzydło tzw. Drugiego Stołu, nadbudowany na tarasie Pokój Werandowy przy wsch. części elewacji pd., przebudowany gruntownie pawilon Biblioteki oraz zmodernizowane i gruntownie przebudowane wnętrza pałacowe.

Kolejny raz przebudowywano go w latach 20-tych XX wieku, kiedy to obok modernizacji wnętrz przekomponowano korytarze II piętra wg projektu T. Stryjeńskiego.

W okresie powojennym obok konserwacji i restauracji obiektu połączonej z adaptacją na cele muzealne dokonano przekształcenia pokoi w skrzydle Białej Jadalni na hotel oraz skrzydła tzw. Drugiego Stołu na restaurację.

4. Budowle na terenie parku zamkowego

Utrzymane w większości w dobrym stanie. Poddane po wojnie licznym remontom i bieżącym pracom konserwatorskim.

Oranżeria - zachowana zasadniczo w stanie pierwotnym (styl klasycystyczny) z okresu budowy w latach 1799-1802 i przebudowy za Elżbiety i Romana Potockich na przełomie XIX i XX wieku. W latach 50-tych XX wieku przebudowano piętro i dokonano remontu parteru połączonego z adaptacją na Ogród Zimowy; zmieniono także wówczas dach zastępując pogrążony - niskim dwuspadowym.

Zameczek Romantyczny - zaadaptowany w latach 60-tych na bibliotekę i klub, został wówczas częściowo zrekonstruowany. Obecny budynek prezentuje cechy klasycyzmu i neogotyku z okresu budowy w latach 1795-1802 oraz pewne elementy charakterystyczne dla przełomu XIX i XX wieku, kiedy to uległ przebudowie przeprowadzonej z inicjatywy Elżbiety i Romana Potockich. Wybudowano wówczas

przy nim bramę pn.-zach. prowadzącą na teren parku zamkowego. Główne wejście do budynku umieszczono od strony wschodniej, oraz przeprowadzono także przeróbki we wnętrzach.

W latach 60-tych XX wieku przeprowadzono również restaurację klasycystycznej Ujeżdżalni, w trakcie której przywrócono pierwotny wygląd tego budynku wzniesionego za czasów Alfreda I Potockiego (w latach 20-tych XIX wieku) wg projektu L. Bogochwalskiego.

W stanie pierwotnym zachował się również budynek dawnego Zarządu Ogrodów Łańcuckich tzw. Ogrodniczówka. Wybudowany w 1899 roku, a przebudowany w 1913 roku budynek wg projektu Amanda Bauqué, zachował do dziś cechy malowniczego eklektyzmu.

Zasadniczo dobrze utrzymane są niewielkie budynki wzniesione w latach 1890-1904 w trakcie wielkiej przebudowy zamku i jego otoczenia. Z tego okresu pochodzą m.in. kordegarda, portiernia, pawilon Elizin, bramy wejściowe, most (grobla). Interesującym przykładem małej architektury parkowej jest klasycystyczna glorieta, pochodząca z około 1810 r., zabezpieczona i odrestaurowana w końcu lat 90-tych XX w.

Z obiektów znajdujących się na terenie parku zamkowego w złym stanie technicznym pozostaje przede wszystkim dawna Storczykarnia z lat 1897-1904. Nieużytkowana od 1991 roku ulega stopniowej dewastacji.

5. Budynki usytuowane na terenie dawnego Folwarku Na Górnem

Część zachodnia terenu dawnego Folwarku na Górnem została w dużej części, po II wojnie światowej, przekazana w użytkowanie Powiatowej Spółdzielni Zdrowia. Adaptacja znajdujących się tam budynków na cele szpitalne spowodowała w znacznej mierze destrukcję substancji zabytkowej, a liczne przebudowy oraz wzniesienie kilku nowych budynków zatarły dawny układ założenia. Znacznym przebudowie i rozbudowie uległy m.in. dawny budynek Dyrekcji Zarządu Dóbr Ordynacji oraz dawne Garaże. Mniej przebudowane Wozownia i Elektrownia są obecnie zbyt mocno eksploatowane i pozostają w nie najlepszym stanie technicznym.

W dobrym stanie utrzymywane są, użytkowane obecnie przez Muzeum-Zamek w Łańcucie, dawna Powozownia i budynek Stajni Cugowych. Oba te budynki poddano w latach 60-tych XX wieku gruntownej restauracji, w trakcie której zachowano formę architektoniczną z przełomu XIX i XX wieku. W trakcie tej powojennej adaptacji w budynku Powozowni nadbudowano piętro w jego części południowej.

Kilka budynków znajdujących się na terenie dawnego Folwarku na Górnem pozostaje w użytkowaniu Zespołu Szkół Mechanizacji Rolnictwa. Należą do nich między innymi dawny Pałacyk (Zameczek) oraz Kurnik. W latach 20-tych XX wieku całkowicie przebudowano dawny Kurnik, a na miejscu tzw. Pałacyku wzniesiono nowy, do dziś istniejący budynek, wykorzystując dawne fundamenty i piwnice. Ta oraz kolejne (w latach 60-tych) przebudowy tych obiektów spowodowały całkowitą utratę cech stylowych wymienionych budynków.

Kolejny obiekt z zespołu użytkowanego obecnie przez to technikum, to wzniesiony za rządów Alfreda I Potockiego (w latach 1831-1832) budynek dawnej kancelarii i mieszkanie administratora zwane też rządówką, folwarkiem lub kancelarią. Przebudowany i znacznie rozbudowany w początku XX wieku, remontowany w latach 1945-48, w 1960 roku i ostatnio w 1995 roku nie reprezentuje obecnie cech stylistycznych typowych dla budownictwa okresu jego powstania (II ćw. XIX wieku).

Inny obiekt z tego zespołu to wzniesiona zapewne ok. 1770 roku dawna stajnia zwana Tyrolnią, wykorzystywana następnie jako obora zwana Holendernią. Z pierwotnego barokowego budynku zachował się do dziś jedynie zewnętrzny obrys rzutu. Budynek ten został całkowicie przebudowany ok. 1895 roku, a w okresie powojennym (w latach 60-tych XX w.) budynek zmodernizowano, rozbudowano i podwyższono o piętro adaptując na cele oświatowe.

W omawianym zespole pozostaje też dawny Spichlerz wzniesiony w latach 1831-32 i odbudowany po pożarze w 1852 roku. Przebudowany w początkach XX wieku (kiedy to rozebrano podcień od strony północnej), doczekał się ostatnio (1994 r.) projektu rewaloryzacji i adaptacji na magazyn ikon Muzeum-Zamku. Trwająca obecnie rekonstrukcja, zgodna z zachowanymi materiałami archiwalnymi, ikonograficznymi i zaleceniami konserwatorskimi ma na celu przywrócenie pierwotnego stanu budynku.

Na terenie dawnego Folwarku na Górnem zachowały się do dziś jeszcze dwa zabytkowe obiekty: wzniesiony w latach 1885-1892 dawny magazyn a następnie Wytwórnia Rossolisów i Substancji Smakowo-Zapachowych, adaptowany przed I wojną światową na mieszkania, użytkowany obecnie przez Muzeum-Zamek (po przebudowie w latach 80-tych na mieszkania i pracownie konserwatorskie) oraz wzniesiony w końcu XIX wieku budynek administracyjny Wytwórni Likierów i Rossolisów, zachowany zasadniczo w stanie pierwotnym, zniekształconym jednak powojennymi przybudówkami.

6. Budowle publiczne

Wśród obiektów zabytkowych na terenie miasta na uwagę zasługują również budowle publiczne. Odgrywające niegdyś dużą rolę w życiu miasta koszary, najpierw C.K. Konnicy, a od 1918 roku Wojska Polskiego stanowią znaczący w mieście kompleks budynków usytuowanych przy ulicy Piłsudskiego. Większość obiektów w istniejącym obecnie układzie zostało wzniesionych na przełomie XIX i XX wieku przez Władysława Pelca wg projektów typowych dostarczonych przez Wojskowe Biuro Projektowe z Jarosławia. Część obiektów wzniesiono w okresie międzywojennym dla stacjonującego w nich 10 Pułku Strzelców Konnych, który wszedł w skład 10 Brygady Kawalerii Przeciwpancernej dowodzonej przez generała Stanisława Maczka.

Z wojskiem związana była też usytuowana przy ulicy 3-go Maja ujeżdżalnia kryta, tzw. Reitschule. Zbudowana została ona w drugiej ćwierci XIX wieku dla stacjonujących w Łańcucie oddziałów konnicy wojska austriackiego. Jest to pokaźnych rozmiarów obiekt klasycystyczny z zachowaną oryginalną otwartą

drewnianą konstrukcją więźby dachowej (tzw. bramową), o jednoprzestrzennym wnętrzu, nakryta dwuspadowym dachem.

Najbardziej okazałym obiektem publicznym miasta jest budynek sądu wzniesiony w 1910 roku, stanowiący jedną z dominant przestrzennych miasta. Usytuowany jest on przy ulicy Grunwaldzkiej.

W pobliżu gmachu sądu stoi powstały w 1902 roku okazały budynek dawnego Żeńskiego Gimnazjum Nauczycielskiego. Autorem jego projektu był Stanisław Cetnarski. Przy ulicy Farnej 10 usytuowany jest budynek dawnego Gimnazjum Kupieckiego (obecnie Liceum Ekonomiczne) wzniesionego w 1897 roku również wg projektu S. Cetnarskiego.

W przestrzeni miejskiej Łańcuta dobrze czytelne są także obiekty publiczne zbudowane wg projektów Władysława Pelca i Stanisława Rogowskiego, jak gmach Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” wybudowany w 1898 roku, a rozbudowany w roku 1930 (przy ulicy Sokoła).

Z obiektów szkolnych na uwagę zasługuje także zespół budynków dawnego Gimnazjum Realnego usytuowany przy ulicy Żardeckiego, powstały około 1910 roku wg projektów S. Cetnarskiego.

Przy Placu Farnym pod numerem 12 stoi zbudowany w II połowie XVIII wieku budynek oddany w użytkowanie siostrom Boromeuszkom w 1875 roku. Został on prawdopodobnie wtedy także nadbudowany. Ten podpiwniczony budynek, usytuowany na rzucie zbliżonym do litery „L”, posiada w chwili obecnej ukształtowane bezstylowo elewacje. Budynek ten pełnił długo funkcję szpitala dla ubogich. Obecnie mieści się w nim przedszkole.

Przy wjeździe do miasta traktem cesarskim, na rogu ulicy 3-go Maja i Królowej Elżbiety 7, stoi murowany z cegły, otynkowany, usytuowany na planie prostokąta, piętrowy, klasycystyczny budynek dawnego zajazdu z dwutraktowym układem wewnątrz i wzdłużną sienią przejazdową na osi. Na parterze znajdują się w nim pomieszczenia o kolebkowych sklepieniach z lunetami. Jego elewacja frontowa (od strony ulicy Królowej Elżbiety) jest dziewięcioosiowa, a boczna (od strony ulicy 3-go Maja) czteroosiowa. Są one na narożach boniowane. Elewacja boczna posiada nieregularnie rozstawione okna i drzwi z uszakowymi obramieniami.

Dawne **zakłady przemysłowe** często zmieniały swoje funkcje. Wielokrotnie przebudowywane i remontowane zatraciły w bardzo dużym stopniu swoje stylowe cechy. Największym z nich i najbardziej dotkniętym „modernizacją” jest zespół zabudowań dawnej cukrowni z II połowy XIX wieku, a obecnie Zakładów Spirytusowych „Polmos”. W pobliżu stoi również zbudowany dla robotników dawnej gorzelni dom mieszkalny. Niedaleko od dworca kolejowego zlokalizowano również browar.

Z zabytków techniki na uwagę zasługuje most na strumieniu Mikośka, położony na zachód od traktu leżajskiego, prowadzący niegdyś do dawnego „Ogrodu Włoskiego”. Pochodzi on z XVIII wieku. Jest to obiekt zbudowany z kamienia, jednoprzęsłowy, z przelotem sklepionym koszowo i pełnymi ściankami parapetowymi wydzielonymi gzymsem.